

ВИХОВАННЯ НОВИХ ГРОМАДЯН: УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА І ПОЛЬСЬКА ПРИГОДНИЦЬКА ПРОЗА 1920-30-Х РОКІВ ТА КОНСТРУЮВАННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО «СВОЇХ» І «ЧУЖИХ»

Дар'я Семенова

Магістр філології, аспірант
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
04070, м.Київ, вул. Сковороди, 2.
Darya.seme@gmail.com
UDC: [821.161.2:821.162.1]-311.3

ABSTRACT

Daria Semenova. Upbringing New Citizens: Ukrainian Soviet and Polish Adventure in 1920-30s and Ideological Structuring of the Imaginary

The article considers the adventure stories in Ukrainian Soviet literature and in Polish literature from the 1920-30s with regard to the strategies for construction of the in-group and the out-group imagery. The differences in the prevailing approaches include creation of an unidentified "Other" in the Soviet literature in contrast to the necessary cultural identification of the "enemy" in the Polish literature. In the Ukrainian Soviet literature, "meeting the Other" on one's own land with defensive connotations prevails, as different from the "meeting the Other" in exotic topoi in the Polish one. The common mechanisms include using the topos of the border of one's own land as a symbolic marker dividing the world orders, as well as the motive of rivalry for civilization influence.

Key words: adventure, Polish literature, Ukrainian Soviet Literature, identity, ideological upbringing

У статті розглянуто пригодницьку прозу з української радянської і польської літератури 1920-30-х років, з точки зору стратегій конструювання образів «свого» і «чужого». Відмінності в панівних підходах включають створення неатрибутованого «чужого» в радянській літературі на відміну від необхідності цивілізаційної ідентифікації «ворога» в польській. В українській радянській літературі переважає зображення оборонної «зустрічі з чужим» на своїй території, а в польській - «зустрічі з чужим» в екзотичному ландшафті. Загальні механізми двох літератур включають тоpos кордону «своєї землі», що розділяє доброзичливий і недружній світопорядку, а також мотив суперництва з «чужим» за цивілізаційний вплив.

Ключові слова: пригодницька проза, польська література, українська радянська література, ідентичність, ідеологічне виховання

Після Першої світової війни на політичній карті Європи з'явилися і національні держави народів, які десятиліттями боролися за незалежність від імперій (такі як Польща, Чехословаччина, Угорщина), і Радянський Союз, що постав унаслідок соціалістичної революції. У кожному разі, нові держави об'єднали у своїх кордонах різноманітне населення, раніше розділене кордонами імперій, що мало значні відмінності в ідентичності. Інтелектуальні еліти нових держав у наступні десятиліття зіткнулися з потребою нівелювання таких відмінностей, створення нової ідентичності, яка об'єднувала б кожне з таких нових суспільств - іншими словами, користуючись термінологією, запропонованою Б.Андерсоном, створення «уявлених спільнот» [11], межі яких збігалися б з межами нових держав. При цьому, значні зусилля були спрямовані і на відповідне просвітництво дорослих, але абсолютно особливі можливості для подібного творення «уявлених спільнот» відкриваються, коли йдеться про виховання юнацтва. У цьому випадку засоби офіційного виховання (такі як зміст шкільної програми) беруть участь у формуванні нової ідентичності поряд з іншими

джерелами, з яких діти й підлітки отримують інформацію про світ. Йдеться в тому числі про засоби організації дозвілля, навіть «несерйозні», насамперед розважальні жанри [22, с. 1], такі як пригодницька проза. Розважальні жанри ще й тому, на нашу думку, варті уваги в контексті виховання - чи то «виховання» ідентичності, чи то прищеплення цінностей і поведінкових моделей - що юного читача вони привертають захоплюючим сюжетом [13, с. 214], а тому «виховують» ненав'язливо.

Разом із тим, пригодницькі романи для дітей та юнацтва - особливо цікавий матеріал для дослідження уявлень про «своє» і «чуже», про межі, в яких вибудовують такі «уявлені спільноти», ще й зважаючи на свою жанрову природу. Вони відносяться до «формульних жанрів» (згідно з Дж.Кевелті) [14], для них характерна стійка жанрова структура з яскравими відмінностями між протагоністами й антагоністами, які уособлюють цілі «правильні» і «неправильні» світопорядки. При цьому своєрідний «контракт» автора з читачем полягає в тому, що «наші», тобто протагоністи, не можуть не вийти з колізії переможцями¹ - а це, у свою чергу, підтверджує правоту втілюваної ними «своєї» картини світу.

Це робить пригодницькі романи плідним матеріалом, на якому можна досліджувати уявлення про «своїх» і «чужих», характерні для певної епохи та/або культурної традиції. При цьому намір автора передати своєму юному читачеві той чи інший виховний посыл не є конче потрібним компонентом. Для того щоб текст працював як такий засіб прищеплення уявлень про світ, досить бажання автора створити захопливий текст для юного читача і слідування коротко описаним вище жанровим конвенціям. Очевидно, що часто цей привабливий для читача жанр цілеспрямовано роблять одним із засобів виховання юних громадян в обраній ідеології. Тоді формульну структуру насичують характерними для пропагандованої картини світу образами «своїх» і «чужих», а також зображенням відповідних моделей поведінки. Але серед розглянутих творів є й такі, чиї автори думали набагато більше про наклади, радше намагаючи й репродукуючи в текстах мотиви, що знаходять відгук у читачів, ніж дотримуючись власної програми виховання. Для інших авторів відтворення фундаментальних позицій, що стосуються «своїх» і «чужих», характерних для офіційної ідеології, було єдиним способом взагалі дістатися до читача.

Беручи до уваги ці загальні риси жанру пригодницьких романів, розглянемо деякі механізми участі пригодницької літератури в ангажуванні «нових громадян» в ідеологічні конфлікти на прикладі повістей і романів, виданих в 1920-х і 1930-х роках у Польщі й у СРСР (на прикладі української радянської літератури)². Зокрема, висновки, викладені у статті, ґрунтуються на аналізі таких текстів, як «Через сніги та згарища» Вацлава Незабитовського (1924), диалогія «Здїх шукає батька» і «Здїх шукає мати» Джима Покера (1934), «Перстень з рубіном» Фердинанда Антонія Оссендовського (1938), «Каньйон солоної ріки» Тадеуша Костецького (1939) - з польської літератури, і повістей «Навколо світу за 50 днів» Якова Кальницького та Володимира Юрезанського (1928), «Лахтак» (1934) і «Шхуна "Ко-

¹ «...в той час як «серйозна» література найчастіше стосується тим чи іншим чином нашого відчуття обмежень реальності <...> формульні історії втілюють моральні фантазії про світ, який більш захоплює, більш винагороджує, і більш милосердий, ніж той, у якому ми живемо» [14, с. 38]

² При цьому, безсумнівно, є багато приводів розглядати українську радянську літературу (як одну з літератур «національних окраїн») як явище на периферії «загальної» радянської літератури зі спільними характерними ознаками. Йдеться про тенденції до уніфікації в дискурсі радянської літератури, як на рівні ідейного посилу (що буде розглянуто при аналізі змісту згаданих творів і тих ідей про кордони «свого», які автори повідомляли своїм читачам), так і на рівні форм, у тому числі дозволених і заохочуваних жанрових різновидів. Однак, засновуючи цей аналіз на україномовній пригодницькій прозі, ми поширюємо висновків лише на українську радянську літературу.

лумб"» (1938) Миколи Трублаїні, «Школа над морем» Олеся Донченка (1937) - з української. В обох країнах у цей період пригодницька література стає важливим допоміжним засобом виховання нових громадян відповідно до ідеологій двох молодих держав, пропонуючи читачеві «ментальну карту» з однозначним поділом на «своїх» і «чужих».

«СВОЇ» І «ЧУЖІ» НА КАРТІ СВІТУ

В обох літературах домінує горизонтальний, тобто територіальний поділ на «своїх» і «чужих». У пригодницьких романах і повістях читача знайомлять з протагоністами, яких представляють як типових - або видатних - представників «своєї групи» (in-group). Ці «свої» герої протистоять загрозам, пов'язаним з проникненням представників «чужого» порядку на «свою» територію, а також небезпекам, пов'язаним з тим, що протагоністи залишають «захищений» «свій» простір і вирушають у подорож.

У цьому сенсі і для польської, і для радянської літератури важливим є топос кордону «своєї землі», що розділяє дружній і ворожий світопорядки. Так, наприклад, у повістях «Шхуна "Колумб"» М. Трублаїні та «Школа над морем» О. Донченка непримітні селища на Чорному морі «простором пригоди» робить близькість державного кордону, через що радянським підліткам - протагоністам повістей - доводиться боротися з ворожими лазутчиками - шпигунами і диверсантами. Диверсантів очікують і польські прикордонники, перевіряючи поїзд з Мінська, у повісті Джима Покера. Державний кордон переживається персонажами пригодницьких романів у край емоційно, символічно розділяючи в інших аспектах однорідний простір на виразно «свій» і «чужий». Так це переживає виявлений під поїздом, замість шпигунів, 10-річний протагоніст Покера: *«З того моменту, коли він знає, що він у Польщі, він вже нічого не боїться. Адже це неможливо, щоб тут були злі люди, адже це свої»* [20, с. 7]. І в романі «Через сніги та згарища» В. Незабітовського всю фабулу вибудовано довкола багатомісячної подорожі протагоністів з Хабаровська до Польщі, кульмінація в якій позначає точку найвищої напруги простору - перетин умовної межі, визначеної лінією фронту, за якою відразу вони потрапляють у простір іншої якості: *«Ти у своїх, не бійся!»* [17, с. 152]

Таким чином, читачеві пропонується картина світу, в якій межа своєї «уявленої спільноти» збігається з державними кордонами, нівелюючи потенційно більш значущі внутрішні відмінності. На той же ефект працюють й інші механізми, не специфічні для пригодницького жанру, наприклад, прописування різних локацій на «своєї» території як «місце «нашої» слави»¹, зображення вихідців з різних регіонів як таких, що разом утворюють абстрактну групу «своїх»², а також, у більш згорнутій формі, подання різноманітних списків однорідних членів, які також систематизують усе розмаїття представників створеної в уяві «своєї» групи. Наприклад, так представляє «квітуче розмаїття» врятованої від диверсантів «своєї групи» О.Донченко у фінальних абзацах повісті «Школа над морем»: *«з усіх кінців неосяжної країни почали надходити листи. Листи йшли з Москви, з Києва, з Владивостока, з Ташкента, з Мінська... [..] Писали піонери з далекого Казахстану і з холодних бе-*

¹ Напр., «<...> Львів, це найгероїчніше з усіх міст польських, завжди готове взятися за зброю на захист батьківщини» [21, с. 5]

² Тобто включення в уявлення про «своє» практик і способів життя, потенційно не представленої в щоденному досвіді юного читача. Так, наприклад, у повісті «Навколо світу за 50 днів», читача знайомлять з буднями одного протагоніста в Харкові й іншого - у селі в Пермській губернії, перш ніж почнеться їхня спільна пригода.

регіє Білого моря, писали червоноармійці і льотчики, писали професори й робітники, росіяни і українці, писали узбеки і грузини, башкири і татари...» [1, с. 538]¹

Вище ми розглянули кілька механізмів, використовуваних при створенні художнього світу пригодницьких романів, що пропонують юному читачеві таку картину світу, згідно з якою світовий простір є поділеним на території «свої» і «чужі», населені відповідно «своїми» й «чужими» людьми, причому поділ має яскраво виражені оціночні конотації і накладається на ключове для жанру пригодницького роману протистояння між протагоністами і антагоністами.

При всій важливості топосу кордону «свого» порядку, раз-по-раз стикаємося з інтенцією трансцендувати, переступити за ці межі. Радянські протагоністи мріють про встановлення справедливого соціалістичного ладу і на територіях, які поки що лежать за межами «свої» землі, а польські протагоністи з гіркотою і надією на «відновлення історичної справедливості» згадують про польські міста і землі, що опинилися в описуваній період за межами Польської республіки.

Представники нового радянського суспільства або молоді незалежної Польщі, вирушаючи в екзотичні подорожі, спілкуються зі світом, несучи на вустах ім'я своєї славної батьківщини.

Для польської літератури цього періоду стабільно характерні мотиви «зустрічі з чужим» в екзотичному ландшафті, екзотичного пригоди. Жанр роману про «пригоди і подорожі» (*powieści podróżniczo-przygodowej*), з одного боку, «легітимізований» в очах польського читача зверненням до цієї жанрової моделі такого визнаного корифея і нобелівського лауреата з літератури, як Генрик Сенкевич у романі «В пустелі та джунглях» (1910). З іншого боку, це зацікавлення екзотичним хронотопом відбивало і позалітературні фактори - потребу «освоїти» у новому національному наративі досвід попередніх хвиль еміграції (політичної й економічної) і прагнення незалежної Польщі до володіння заморськими колоніями, що виразилося, зокрема, у діяльності «Ліги Морської і Колоніальної» [12].

У радянській літературі, натомість, інтерес до екзотичних пригод, романтики «далеких країн», передвіщення «світової революції» [6, с. 237], характерний для пригодницької прози 1920-х років, в 1930-і змінюється фокусуванням «уваги дитини на незвичайному житті його власної країни» [5, с. 166]. В українській радянській літературі, однак, переважно представлена друга з названих тенденцій, де «зустріч з чужим» відбувається на своїй території в оборонному порядку. Такими є повісті Олеса Донченка та Миколи Трублаїні, що витримали багато перевидань протягом десятиліть. Натомість перша тенденція, що зображає відкритий героям-мандрівникам «світ без кордонів», практично не проявляється,

¹ Звернімося до цієї цитати для ілюстрації щеіншого аспекту конструювання ідентичності «своїї групи» в аналізованих творах. Хоча такі тексти, як повість Донченка, безсумнівно є творами української радянської літератури (видані українською мовою, тобто призначені в першу чергу для радянських підлітків, які володіють українською; також «найближчим» «своїм простором», на якому розгортаються дії повісті, є якась місцевість в УРСР), проте в сенсі стратегій конструювання «своїї групи» вони належать все ж до української радянської літератури. Попри вибір як хронотопу повісті території УРСР і на те, що з антропоніміки тексту можна припустити, що частина персонажів є українцями, ця ідентичність у конструюванні «своїї групи» не має значення. Слово «український» зустрічається в повісті тричі, щоразу в словосполученні «українська мова та література» - шкільний предмет згадується у зв'язку зі значущим образом вчителя, а також як привід потренуватись у продукуванні ідеологічно вірних інтерпретацій творів шкільної програми. Слово «українці» згадується в тексті один раз, у наведеній цитаті, тобто в єдиному можливому в цьому дискурсі контексті: як одна з граней різноманіття, що становить собою радянську «свою групу».

наскільки тільки дозволяють судити доступні через дев'ять десятиліть бібліотечні зібрання. Рідкісним винятком є повість «Навколо світу за 50 днів» Я. Кальницького і В. Юрезанського, яку можна вважати належною одночасно російській та українській радянській літературі (книгу видано одночасно двома мовами, жодне з видань не позначене як «переклад»). Іншим маргінальним прикладом може бути повість «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» Майка Йогансена (1925) [3], але твір являє собою радше чисту формалістську гру з жанром екзотичного пригоди [10], тому навряд чи свідчить про уявлення про «своїх» і «чужих», притаманних автору або культурному контексту. Дослідники, проте, говорять про мету автора цілеспрямовано привнести в українську традицію жанр з європейської літератури і навіть про твір Йогансена як про «перший вітчизняний пригодницький роман» [7, с. 17]¹. Це побічно підтверджує враження про те, що українська радянська література не мала численної «піонерської белетристики» про «подорожі і пригоди» [6], на відміну від російської радянської літератури.

Отже, хоча повість Я. Кальницького і В. Юрезанського і належить нетиповому для української радянської літератури різновиду пригодницької прози - екзотичній пригоді - проте в реалізації цього жанрового різновиду вона подібна до польських екзотичних пригод: протагоністи, спілкуючись з місцевим «небілим» населенням, прагнуть довести його представникам, що, будучи вихідцями зі своєї батьківщини, вони - куди кращі, ніж інші відомі тим білі. Так радянські підлітки знаходять друзів в особі індіанців у джунглях Амазонії: «„Ррус?.. Ррррус?.. Савет?..” - говорив він, але в голосі його вже не було гнівних ноток», «Замість "здраствуйте", всі казали: „Ленін! Ленін!” І індієць потверджуючо і важко кивав головою, ввічливо повторюючи: „Ленін! Ох, Ленін!”» [4, с. 87]. Пізніше на їхньому шляху публічна радянська самоідентифікація протагоністів забезпечує їм допомогу з боку китайських комуністів. Аналогічним чином поляки у творах Оссендовського, Костецького або Покера, розповідаючи у своїх екзотичних подорожах про мало кому відому молоду польську державу, дбаючи про добре ім'я батьківщини [15, с. 24], наполягають на відмінностях від тих європейців, які експлуатували азійські народи, і отримують «визнання» з боку співрозмовників [20, с. 73]. Перемагаючи, згідно з жанровим контрактом, у романних колізіях, протагоністи перемагають не тільки як окремі повні чеснот персонажі, а й від імені цілих своїх «світоустроїв». У таких творах, як «Навколо світу за 50 днів» Я. Кальницького і В. Юрезанського і «Перстень з рубіном» Ф.А. Оссендовського бачимо, що протистояння «свого» з «чужим» може бути не тільки безпосереднім, але і суперництвом за цивілізаційний вплив на когось «іншого», наприклад, народи Азії чи Південної Америки, кого культурні відмінності не дозволяють зарахувати до «своїх», але кого не можна назвати і апріорним «чужим», «ворогом» в структурі цього художнього світу.

«СВОЇ» І «ЧУЖІ» НА ХРОНОЛОГІЧНІЙ ШКАЛІ

Крім важливого для обох літератур «горизонтального» поділу на «своїх» і «чужих» у пригодницьких романах, радянський дискурс пропонує додатковий «хронологічний» поділ. Це відрізняє українські радянські пригодницькі романи і від польських, і від інших європейських, і від українських текстів, виданих на території Польщі та в еміграції, у яких так чи ін-

¹ Ця оцінка не зовсім правильна щодо контексту української літератури в цілому, оскільки випускає з уваги, наприклад, підготований видання в Києві, але опублікований вже в еміграції роман «Син України» В. Золотопольца та І. Федіва (1919) або творчість В'ячеслава Будзиновського, який творив у Західній Україні в цей період. Однак, ця оцінка, очевидно, відбиває ситуацію в українській літературі в Радянському Союзі, і, судячи з усього, це перший твір у жанрі, що масово досяг українського радянського читача (загальний наклад близько 100 тис.).

акше в основі визначення «свого» лежить уявлення про протяжність національної традиції або навіть майже генетичну етнонаціональну протяжність. Коли йдеться про «свій поряток» радянської «уявленої спільноти», його в художній картині світу важливо відмежувати не тільки від «зовнішніх чужих» - представників «ворога», а й від «чужості» суспільства, яку ще за пару десятиліть до створення аналізованих творів існувало на цій території.

Ця особливість відбивається на структурі художнього світу пригодницьких романів. Такий хронологічний поділ - це потенційне джерело виявлення «чужих» серед позірних членів «своєї» спільноти, тобто чергових пригодницьких колізій. Наприклад, у повісті «Шхуна "Колумб"» М. Трублаїні диверсант Анч небезпечний не тільки своєю роботою на іноземну розвідку, а і зв'язками з «минулим» Російської імперії [8, с. 212], в інспекторі він знаходить союзника для злочинів завдяки не тільки його дурному характеру, але й участі на «неправильному» боці в подіях 1918 р. [8, с. 234]. Так само в повісті О. Донченка «В глушині» антагоністами стають представники старого ладу, а саме вигнані вже з нового радянського суспільства священнослужителі, що сховалися в тайзі [2]. У його ж повісті «Школа над морем», як і в «Шхуні "Колумб"», два аспекти чужості антагоніста доповнюють один одного: зв'язки сторожа Кажана з колишнім паном - господарем садиби - роблять його автоматично і спільником іноземних диверсантів. У польській пригодницькій літературі того ж періоду така підозра практично неможлива; навпаки, читачеві пропонують уявлення про те, що «*всі люди в Польщі такі добрі*» [20, с. 15].

Хоча в проаналізованих польських текстах часто натрапляємо на мотив того, що в 1920-30-і роки протагоністи пригодницьких романів - це вже не вигнанці й емігранти, а представники незалежної держави, це не призводить до близьких за значущістю наслідків на рівні структури художнього світу. Однак, у тому, що стосується протистояння з «чужим», ідентифікованим з Радянським Союзом, польські автори підхоплюють описаний вище радянський дискурс хронологічного поділу, розгортаючи акценти у свою сторону.

Безсумнівно, хронотоп Російської імперії в польських пригодницьких романах часто далеко не дружній, і в 1920-і роки, в тому числі в літературі для юнацтва, актуалізуються теми, пов'язані з національними травмами в період поділу Польщі [19, с. 17], що раніше не проговорювалось у широкій літературі з цензурних причин¹. Однак і з історією протагоністів розглянутих текстів, і навіть з біографіями авторів бачимо, що багато з них нормально функціонували в суспільстві Російської імперії, тобто соціалістичну революцію і громадянську війну в Росії сприйняли не як сторонню подію в іншій країні, а як щось, що стосується звичного для них порядку. Наприклад, у романі «Через сніги та згарища» В. Незабітовського на шляху двох польських дітей з Хабаровська до Варшави в 1919-20-х роках їхніми помічниками стають не тільки «свої»-поляки (засланий повстанець 1864 року, польські офіцери), але і ті жителі Росії, чиє становище ставить їх в опозицію до нової більшовицької влади (наприклад, священники), а з протагоністами, навпаки, їх пов'язують різноманітні зв'язки зі старого суспільства (російський селянин, що був під час війни денщиком у батька протагоністки - офіцера). Іншим прикладом може бути те, що викриття Ф. Оссендовським комуністичного режиму і планів «радянізації» Азії в романі «Перстень з рубіном» прочитуються інакше, якщо брати до уваги, що перші десятиліття кар'єри Оссендовського пов'язані з Петербургом, в тому числі з російськомовними літературними пробами [16, с. 17], а під час громадянської війни в Росії письменник виступав на боці адмірала Колчака [16, с. 24-25].

Відповідно, в той час як у радянських текстах встановлення соціалістичного режиму стає точкою відліку «свого» порядку і навіть етичним критерієм, у текстах Незабітовського

¹ Наприклад, роман «Через Сибір» Тадеуша Дибчинського описує пригоди молодих поляків, що втікають з заслання у 1915 році, «перевиграючи» історію самого автора, чиє заслання завершилось не зухвалою втечею, а лише з падінням монархії.

або Оссендовського ту ж подію пов'язують з руйнуванням моральних основ: протагоніст Оссендовського виходить на боротьбу проти впливу тих, «хто підробляє клейноди, ідеї, гасла і моральність» [18, с. 214], а протагоністи Незабітовського страждають у дитячому будинку від зусиль виховательок, спрямованих на «викорінення з душ ввірених їм дітей релігійних і моральних основ» [17, с. 19]. Тобто в обох випадках дії «чужого» представлено не як втілення окремої «позитивної» програми зі встановлення відмінних уявлень про моральність, а виключно як руйнівну дію.

СКАЖИ МЕНІ, ХТО ТВІЙ «ЧУЖИЙ» ...

У продовження обговорення цього аспекту звертає на себе увагу ще одна помітна відмінність між пригодницькими романами двох літератур в аналізований період. Хоча в польській літературі з'являється безліч пригодницьких романів, де сюжетотворчі загрози для життя протагоністів не мають ідеологічного підґрунтя, а пов'язані з непривітною природою, «дикунами», окремими зловмисниками, за діями яких не стоїть цілий «чужий» порядок, - значним для цього дискурсу «дефінітивним іншим» залишається російське/радянське, як ми вже розглянули на кількох прикладах. Іншими словами, саме чітко окреслені культурні атрибуції, ідеологічні зв'язки роблять антагоністів - антагоністами. Наприклад, протагоніст «Персня з рубіном», що скучив у Тибеті за культурною компанією, кривиться, згадуючи єдиного присутнього, крім нього самого, європейця: «З Європи-то з Європи <...> та з Москви» [18, с. 25]. У тому дискурсі, частиною якого є ці видани в 1930-і роки тексти, така характеристика є однозначним «дзвіночком» для читача про те, з чийого боку протагоністу очікувати неприємностей. Так само і в діалогі Джима Покера зрозуміло, що з запрошення батька протагоніста на роботу інженером у Радянський Союз не вийде нічого, крім зав'язки небезпечної і захопливої пригоди.

На відміну від цього, для проаналізованих текстів радянських українських письменників характерно те, що особливо небезпечним «чужого» робить його невизначеність. Так, у повісті «Шхуна "Колумб"» М. Трублаїні «ворог» так і залишається неназваним для читача (хоча протагоністи його розпізнають) - те, на чію користь влаштовуються диверсії, найбільш ясно окреслюють як «відома агресивна держава» [8, с. 306]. Також невідомим залишається джерело загрози в повісті «Школа над морем» О. Донченка: порушник кордону - це просто «фашистський шпигун, диверсант» [1, с. 483], а сторож на прізвисько Кажан підозрілий вже тим, що отримує листи «з закордону» (з «незнайомими закордонними марками» [1, с. 355]) і що його справжнє прізвище - Дземидкевич [1, с. 347]¹. І в повісті «Лахтак» присутність поблизу когось ще під час зимівлі протагоністів в море Лаптевих найбільш зловісним виглядає тоді, коли їх походження не відомо: «Невже іноземець: німець, англієць, американець? - угадував мисливець» [9, с. 92], а пізніше, коли їх ідентифікують як

¹ Ця деталь може бути ілюстрацією того, що радянський дискурс у цей період так чи інакше має на увазі поляків за свого «чужого». У повісті «Навколо світу за 50 днів» Я. Кальницького і В. Юрезанського викриття порядків у Польщі кінця 1920-х років, поряд з іншими капіталістичними державами, також вказує нам на цього потенційного «чужого». Можливо, Польщу приховано і під анонімною «ворожою державою» в «Шхуні "Колумб"» - в усякому разі, вона не згадана як стороння «третя сторона», на відміну від деяких інших візаві СРСР з «капіталістичного блоку», таких як Німеччина, США і Велика Британія. Ці деталі, на перший погляд, суперечать сказаному в основному тексті про невизначеність «чужого», проте йдеться про те, що ця ідентифікація «чужого» не виходить за межі припущень і натяків, які могли прочитуватися або не прочитуватися читачем, на відміну від більш ніж ясної позиції польського дискурсу.

норвезьких моряків, стає зрозуміло, що загроза виходить тільки від класово ворожих членів цієї команди, а зовсім не від них як таких, як «іноземців».

ВИСНОВКИ

Таким чином, наш аналіз декількох пригодницьких повістей і романів із польської літератури і з української радянської літератури, виданих у міжвоєнне двадцятиліття, дозволяє зробити такі висновки. З одного боку, бачимо багато подібного в тому, як вони конструюють образи «свого» і «чужого», і частково це пов'язано з самою структурою жанру, використаного для повідомлення підростаючому поколінню тих чи інших ідеологічних посилів, хоча ці твори належать дискурсам, які іноді прямо визначають одне одного як ідеологічного супротивника. З іншого боку, є й відмінності, почасти пов'язані зі специфікою кожної літературної традиції, почасти - з особливостями культурної ситуації.

Відмінності в домінуючих підходах до створення образу «чужого» включають створення узагальненого, неатрибутованого «чужого» в радянській літературі на відміну від необхідності цивілізаційної ідентифікації «ворога» в польській. Крім цього, у польській літературі переважає зображення «зустрічі з чужим» в екзотичному ландшафті. У радянській літературі цей мотив, характерний для творів 1920-х років, в 1930-х змінюється «зустріччю з чужим» на своїй території в оборонному порядку, однак саме в українській радянській літературі перший мотив знаходить дуже мало втілень, на відміну від «оборонної зустрічі з чужим». Спільні механізми обох літератур включають звернення до топосу кордону «своєї землі», що розділяє дружній і ворожий світопорядки, а також мотив суперництва з «чужим» за цивілізаційний вплив (у випадку «зустрічі з чужим» в екзотичному ландшафті).

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко О. В. Школа над морем // Твори в шести томах / О. В. Донченко. – К.: Молодь, 1956. – Т. 2. – С. 343-543.
2. Донченко О. В. Розвідувачі нетрів // Твори в шести томах / О. В. Донченко. – К.: Молодь, 1956. – Т. 2. – С. 5-72.
3. Йогансен М. Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших // Вибрані твори / М. Йогансен. – Київ: Смолоскип, 2009. – С. 227-390.
4. Кальницький Я. Навколо світу за п'ятдесят днів [Текст] : повість для дітей з малюнками в тексті: Доп. книга по книгозбірнях установ соцвиху / Я. Кальницький, В. Юрезанський. – [Х.]: Держвидав України, 1928. – 147 с.: іл.
5. Лупанова И. П. Полвека: Советская детская литература: 1917-1967 / И. П. Лупанова. – Москва, 1969.
6. Маслинская (Леонтьева) С. Пионерская беллетристика vs. большая детская литература // "Убить Чарскую": Парадоксы советской литературы для детей 1920-е - 1930-е гг / С. Маслинская (Леонтьева). – Санкт-Петербург: Алетейя, 2014. – С. 231-245.
7. Мельників Р. Людина з химерним ім'ям / Р. Мельників // Вибрані твори / М. Йогансен. – Київ: Смолоскип, 2001. – С. 5-28.
8. Трублаїні М. П. Шхуна "Колумб" // Шхуна "Колумб" : повісті, оповідання / М. П. Трублаїні. – К.: Рад.шк., 1989. – С. 195-512.
9. Трублаїні М. П. "Лахтак" // Шхуна "Колумб" : повісті, оповідання / М. П. Трублаїні. – К.: Рад.шк., 1989. – С. 3-194.
10. Філатова О. Ігрові експерименти в романі М. Йогансена "Пригоди Мак-Лейстера Гаррі Руперта та інших" // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Сер Літературознавство : матеріали Міжнар наук-конф "Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі України, Європи та Америки", присвяч 140-річчю від дня народж Б Лепкого / О. Філатова; [за ред. М. П. Ткачука]. – Тернопіль ТНПУ, 2012. – Вип. 36. – С. 254–258.

11. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. – London, New York: Verso, 1991.
12. Borkowska G. *Polskie doświadczenie kolonialne* / G. Borkowska // *Teksty drugie*. – 2007. – nr 4: "Swoje, obce, skolonizowane". – S. 15-24.
13. Bruzelius M. *Romancing the Novel: Adventure from Scott to Sebald* / M. Bruzelius. – Cranbury: Bucknell University Press, 2007. – 258 p.
14. Cawelti J. G. *Adventure, mystery, and romance: Formula stories as art and popular culture* / J. G. Cawelti. – Chicago: University of Chicago Press, 1977. – 344 p.
15. Kostecki T. *Kanion Słonej Rzeki* / T. K. K. T. Wand). – Warszawa: Wydawnictwo LTW, 2006. – 201
16. Michałowski W. S. *Wielkie safari Antoniego O. : kim był Antoni Ferdynand Ossendowski* / W. S. Michałowski. – Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2004. – 285 s.
17. Niezabitowski W. *Przez śniegi i pożogę : Przygody dzieci polskich w drodze do kraju* / W. Niezabitowski. – Grudziądz: Zakłady graficzne Wiktora Kulerskiego, 1925. – 160 s.
18. Ossendowski F. A. *Pierścień z krwawnikiem* / F. A. Ossendowski. – Warszawa: Dom Wydawniczy Szczpan Szymański, 1993. – 230 p.
19. Papużyńska J. *Mój bajarz: studia i szkice o literaturze młodzieżowej* / J. Papużyńska; Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. – Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2010. – 199 s.
20. Poker J. *Zdzich szuka ojca* / J. Poker. – Warszawa: Gebetner i Wolff, 1934. – 150.
21. Poker J. *Zdzich szuka matki* / J. Poker. – Warszawa: Wydawnictwo J.Przeworskiego, 1935. – 157 s. .
22. Yanarella E. J. *Political Mythology and Popular Fiction* / E. J. Yanarella, L. Sigelman. – New York: Greenwood Press, 1988. – 220.